

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA MİLLİYETÇİ KAZAK AYDINLANMASI KİŞİLER, YAYIN ORGANLARI VE SİYASİ PARTİ

YRD. DOÇ. DR. MURAT CERİTOĞLU*

Kazak Türkleri Sakalar; sonra Türgiş, Karluk ve Töles boyları, 9.-11. yüzyıldaki Oğuz ve Kimek boyları; 12. yüzyıldaki Kidan, Nayman, Kıpçak, Arğın, Kanglı, Kerey boylarının¹ birleşmesinden oluşmuştur. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etnik oluşumlarını tamamlayan Kazaklar yaşadıkları coğrafyanın doğal özelliklerine, bu bölgelerde eskiden beri yaşayan boyların uğraş ve siyasi durumlarına göre üç *jüze* ayrılıp tarih sahnesinde yer almaya başlarlar.² Her *jüz* birbiriyle ilişkili bir siyasi idare olarak yapılanmıştır. Ana hatlarıyla *Ulı jüzü* (büyük cüz) şimdiki Kazakistan'ın doğu tarafları, *Orta jüzü* (orta cüz) Kazakistan'ın orta ve güney gölgeleri, *Kişi jüzü* (küçük cüz) ise Kazakistan'ın batı bölgeleri oluşturmaktadır.

17. yüzyılın sonlarında *Tévekel Han*, Kazak Hanlığındaki Kazak Türklerinin idaresini kanunî esaslara göre bir kez daha tanzim etmek için *Jeti Jargı*³ olarak adlandırılan kanunları yayımladı. Onun zamanında her üç *jüzün* yaylak ve kışlakları tespit edilmiş, her birine ayrı ayrı damgalar verilmiştir.⁴ Bu yüzyılın yirminci yıllarında bir Moğol kavmi olan *Oyratlar*, Kazakistan'ın kuzeyinde yer alan *Ob*, *Tobil*, *Esil* ve *İrtiş* gibi yerleşim bölgelerine göçerler. 17. yüzyılın sonlarında Kazak Hanlığına, yine bir Moğol kavmi olan *Cungarların* saldırısı artar. 1724-1725 yıllarında *Cungarlar*, *Türkistan* ve *Taşkent* şehirlerini işgal ederler. Bu bölgelerde yaşayan Kazaklar *Orta Asya* ve batıya *Embi*, *Jayık*, *Elek* bölgelerine çekilir.⁵ Bu ağır şartlarda birlik oluşturan Kazaklar, *Añırakay* ve *Bulantı Savaşlarında* *Cungarları*

* Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Rusya'dan göç ettirilen fakir Rus köylüleri için tarım arazisi açma bahanesiyle hayvancılıkla uğraşan Kazakların kullandıkları otlakları ellerinden alarak Rus köylüleri buralara iskân ettirmişlerdir

yendiler. Ancak Büyük Han olma hevesindeki Hanlar arasında tam ittifakın olmaması, esas galibiyeti geciktirir.

Bunun üzerine zorda kalan Kazakların Kişi jüzünün başı Ebu'l-Hayr Han 1726 ve 1730 yıllarında Rus çarına gönderdiği elçiler vasıtasıyla *Cungarlara* karşı yardım istedi.⁶ Bu Ruslar için bulunmaz bir fırsat oldu. Derhal bir elçiyi Kazaklara (*Ebu'l Hayr Han'a*) gönderen Rus makamları yapılacak yardıma karşılık Or ve Ural nehirlerinin en çok yaklaştığı noktada bir kale inşasını istemişler ve çaresizlik içindeki Kazaklar (*Ebu'l Hayr Han*) buna evet deyince de 1735'te zikredilen yerde Orenburg Kalesi'ni yapmışlardır.⁷ Orenburg Kalesi'nin inşa edilmesi Kazakistan'ın ve Orta Asya'nın Ruslar tarafından işgal edilmesinin önemli bir adımı olmuştur.

Orenburg Kalesi'nin inşasıyla başlayan Rusların Kazakistan'ı işgal süreci 1854'te Almatı (Vernyi) Kalesi'nin kurulmasıyla nihayete erdi. Rus

Çarı I. Nikola, 22 Haziran 1854'te bir ferman yayınlayarak Kazak topraklarının Rus hâkimiyeti altına geçtiğini ve Kazak Türklerinin Rus kanunlarına tâbi olduklarını ilan etti.⁸ Ruslar askeri olarak işgal ettikleri topraklarda otoritelerini yerleştirmek için idari teşkilatlanmada da düzenlemeler yapmışlardır. 1824 yılında çıkarılan kanunla Kazakistan'ın Turgay ve Ural bölgelerinin yönetimi Orenburg Genel Valiliğine, Akmola ve Semey bölgeleri Batı Sibiryâ Genel Valiliğine devredilmiştir. Bu dört bölge daha sonraki yıllarda Omsk merkez kabul edilerek Step Genel Valiliği adı altında birleştirilmiştir. Kazakistan'ın güneyinde kalan ve Kazakların yoğun olarak yaşadıkları Sirderyâ ve Semireçi eyaletleri ise bu bölgede kurulan *Türkistan Genel Valiliği* yönetimine bırakılmıştır.⁹

Ruslar işgal ettikleri Kazak topraklarında varlıklarını sürekli kılabilmek için, hem işgal sürecinde hem de işgal süreci tamamlandıktan sonra iskân siyaseti uygulamıştır. Ruslar iskân siyasetlerini uygulayabilmek için, öncelikle kale inşaatlarını bahane ederek Kazak arazilerini devletleştirmişler, daha sonra Rusya'dan göç ettirilen fakir Rus köylüleri için tarım arazisi açma bahanesiyle hayvancılıkla uğraşan Kazakların kullandıkları otlakları ellerinden alarak Rus köylüleri buralara iskân ettirmişlerdir.¹⁰ 1891'de Kazakistan idari sistemine, Kazakistan toprakları ile ilgili bir madde daha eklendi. Rus yetkililere istedikleri takdirde topraklarını işlemeyen köylülerin ellerinden bu toprakları alma yetkisi verildi. Halkın çoğu hayvancılıkla meşgul olduğu için toprağı işlemiyordu.¹¹ Bu madde gerekçe gösterilerek sadece hayvan olatmakta kullanılan topraklar Kazaklardan alınıp

Ruslara verildi. Bütün bunlar daha ziyade hayvancılıkla geçinen Kazakların bölgesel veya genel ayaklanmalarına sebep olmuştur. Bu ayaklanmaların en etkilileri Sırım Batur, *Jolaman* Tilenşe, İsatay Tayman ve Kenesarı *Kasımulı*¹² ayaklanmalarıdır.

Ruslar işgal ettikleri toprakları, fakir Rus köylüleri göç ettirmekle tam olarak Ruslaştırmayacaklarının farkındadırlar. Bu coğrafyanın tam Ruslaşmasının ancak oralarda yaşayan Türklerin eğitim yoluyla kültürel Ruslaştırılmasıyla mümkün olacağı düşüncesi bazı Rus siyasetçi ve eğitimcilerde bulunmaktadır.

Bu düşüncenin en tanınmış kuramcısı ve uygulayıcısı Nikolay İ. İlminskiy (1822-1891)'dir. Nikolay İvanoviç İlminskiy 1822 yılında Rusya'nın Penza vilayetinde Hristiyan ailede dünyaya gelmiş ve dindar olarak yetişmişti. 1846 yılında Kazan Dini Akademisi'nden mezun olduktan sonra aynı akademide "Müslümanlık Karşıtı Bölümünde (Protivomusulmanskoe otdeleniye) bölüm başkanı olarak çalıştı. Akademide Tatar ve Arap Dili derslerinin yanı sıra teoloji derslerine girdi. 1847 yılında misyonerlik amacıyla kurulan Tercüme Komitesi'nin başkanlığına seçildi. Bu komitenin amacı Hristiyanlıkla ilgili dini kitapları Rus olmayan halkların diline aktarmaktı. 1858'de İlminskiy Orenburg Bölge Komisyonluğuna üye olarak seçildi.¹³

Bu döneme kadar misyonerlik faaliyetlerinde daha çok Tatarlar üzerinde duran İlminskiy, bundan sonra Kazaklara yönelmeye başladı. 1861'de yakın arkadaşı olan P.S. Savelev'e yazdığı mektubunda bunu şöyle dile getiriyordu: "Ben size bir sıırım söyleyeceğim: bugünlerde Tatarları eskideki gibi sevmiyorum. Artık bütün kalbimle Kazaklara yönelmeye başladım. Bundan sonra benim kiblem Kazan değil, Ural bölgesi olacak." Onun bu "kible" değiştirmesinin sebebi Kazakların Tatarlara nazaran daha az dindar olmalarıydı. Çünkü Kazaklarda Tatarlardaki gibi dini fanatizm yoktu. Bu da onun misyonerlik işini kolaylaştıracaktı.¹⁴

İlminskiy, misyoner kimliğine uygun olarak Rus ve Hristiyan olmayan halkları, Hristiyan yapmak için uzun süreli bir eğitim programı hazırlamıştır. Sistemin özelliği halka yönelik olmasıdır. Yani her bir millete eğitim kendi dilinde verilecekti ve bu özelliğiyle bölgelerde açılmış olan Rus okullarının medreselere nazaran beğeni kazanacağı düşünülüyordu. Bu sisteme göre Rus eğitimi bu halkların millî şeklini alacak, onların kalbine ve zihnine yerleşecekti. Bu okullardaki öğretmenler de aynı millettten tayin edilecekti. Sistemin asıl silahu milletin ana dili olacak, eğitim ana dilde verilecek, Rusça ise sadece bir ders olarak programda yerini alacaktı. Ancak öğrenciler Rusça öğrendikten sonra ancak dersler bu dilde verilmeye başlanacaktı. Öğrencilerin Rusçayı kolay ve çabuk öğrenmeleri için ana dillerinin yazılışında Rus alfabesi kullanılacaktı. Bu bir taraftan öğrencileri Kur'an alfabesinden ve İslam medeniyetinden uzaklaştıracaktı.¹⁵ Diğer taraftan da yavaş yavaş Ruslaşmaya ve Hristiyanlaşmaya başlayacaklardı. İlminskiy kendi eğitim sistemini Kazaklar üzerinde uygulamak için, kendisine yazdığı son mektuplarını "Şın jüreginen sıylaytın bağımuştı pendeñiz I. Altınsarin; Ülken kümetpen sizge şın berilgen kızmetşiñiz I. Altınsarin"¹⁶ diye bitiren İbray Altınsarin'den yararlanacaktır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Rusların işgal ettikleri topraklardaki Türkleri Hristiyanlaştırıp Ruslaştırma niyetleri ve bu amaçla yürüttükleri çalışmalar Türk aydınlanma hareketi için bir etki olmuştur.

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusların işgal ettikleri topraklardaki Türkleri Hristiyanlaştırıp Ruslaştırma niyetleri ve bu amaçla yürüttükleri çalışmalar Türk aydınlanma hareketi için bir etki olmuştur.

Bir toplumun millet olarak var olmasında ve daha iyiye doğru yönelmesinde kültür, eğitim ve ana dili önemli unsurlardır. Kültür insan yığınına millet yapan soyut veya somut genellikle tecrübelerle dayalı değerler bütünü, eğitim bu değerlerin millete aktarılma ve bu değerlere katkıda bulunma sürecini, ana dili ise bu değerleri taşıma ve aktarma aracını ifade etmektedir. Kültür aktarımının eğitim sürecinde ana dili aracılığıyla olduğunun bilincinde olan düşünürler, yöneticiler bu konulara ayrı önem vermişlerdir. Rusların işgal ettikleri topraklardaki Türkleri Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çalışmalarının da özetle bu esasta

gerçekleştirildiği görülmektedir.

Mensubu olduğu milletin varlığının siyasal ve kültürel dış etkiler sebebiyle tehlikeye girdiğini gören aydınlar da eğitim kurumlarına, eğitim kurumlarında ana dille eğitim ve öğretim yapılmasına büyük önem vermişlerdir. Çarlık Rusyası idaresindeki Türklerin teknolojik geri kalmışlığından, kültürel yozlaşmaya tâbi tutulmasından ve dağınıklığından rahatsızlık duyduğu için çalışmalar yapan kişilerden ilk akla gelen Gaspıralı İsmail Bey'dir.

Gaspıralı İsmail Bey, Osmanlı Türkçesini yazı dili olarak kullanıldığı Tercüman gazetesini 10 Nisan 1883'te yayımlamaya başlar. O, bu gazete aracılığıyla Türk Dünyasında ortak bir yazı dili oluşturmayı ve hem de durumlarından rahatsız olduğu Türklerin atılım yapabilmesi için yapılması gerekenleri anlatmayı planlıyordu. Gaspıralı İsmail Bey, *usul-ı kadimle* öğretim yapan mektep ve medreseleri, Türklerin geri kalmışlığının temel sebebi olarak görmektedir. Usul-ı kadimle öğretim yapan mektep ve medreselerde eğitim dili Arapça, müfredat da dinî ilimlerdir.¹⁷ Müfredatını kendisinin hazırladığı ve *Usul-ı cedidle* öğretim yapacak mektep medreselerin eğitim öğretim dili Türkçe olacaktır. Mekteplerde ders olarak Arapça ve Türkçe okuma yazma, hat, tartışmalı ders, Türkçe gramer ve aritmetik¹⁸, medreselerde ise dinî ilimler, Türk dili ve edebiyatı, Arap dili ve edebiyatı, İslam tarihi, tarih felsefesi, umumi tarih, coğrafya, tabiat bilgisi, matematik, fizik, kimya, psikoloji, pedagoji, sağlık bilgisi, hat, Rusça ve Fransızca¹⁹ olarak belirlendi.

Usul-ı cedid mekteplerinin başarısı kısa zamanda duyulmuş, Bolşevik İhtilaline kadar Çarlık Rusya idaresindeki Türk dünyasında 1914 yılında beş bin mektep açılmıştır. Ancak Usul-ı cedid medreselerinin sayısı Rus idarecilerinin karşı çıkmasından dolayı mektepler kadar çok olamamış, 1894-1905 yılları arasında ancak 9 adet açılabilmiştir. Sayısı az olmakla birlikte bölgedeki Türklerin medrese ihtiyacının mühim bir kısmını karşılamıştır.²⁰

Bir taraftan Rusların zamana yayararak Türkleri Hristiyanlaştırıp Ruslaştırma politikası, diğer taraftan hem Tercüman gazetesi, hem de müfredatı *usul-ı cedide* göre hazırlanmış olan mektep ve medreselerin başarısı ve buna ilave olarak her Türk boyunun kendi içinden çıkardığı millî şuura sahip gençlerin etkisiyle Çarlık Rusyası yönetimindeki Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Azeri gibi Türk boyları arasında hızlı ve yoğun bir aydınlanma ve millî kimliğe sahip çıkma hareketi başlar.

Geçmişten günümüze aynı düşünce ve amaca sahip kişiler, sahip oldukları fikirleri başka ortamlarda bulunanlara aktarabilmek için basın yayın araçlarından yararlanmışlar ve bir güç olabilmek için de programı olan bir teşkilat etrafında toplanmışlardır.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Kazaklar arasında yetişen millî bilince sahip Şekerim *Kudayberdiuli*, Ahmet *Baytursınuli*, Élihan *Bökeyhanuli*, *Mirjakıp Duolatuli*, *Jüsipbek Aymavıtulı ve Mağjan Jumabayulı* gibi onlarca Kazak aydını da kendi düşüncelerini daha fazla insana ulaştırmak için öncelikle Kazak gazetesi ile *Aykap dergisini* araç olarak kullanmışlar ve *Alaş Partisi* etrafında toplanmışlardır.

Milliyetçi Kazak aydınlanmasında öne çıkan kişiler, yayın organları ve siyasi partiler hakkında şunlar söylenebilir.

Kazak aydınlanmasının lider isimlerinden olan **Élihan Bökeyhanuli**, 25 Mart 1866 yılında Semey vilayetinin Karkaralı ilçesinde doğmuştur. 1890-1894 yıllarında Orman Enstitüsünün Ekonomi Fakültesinde okur. 1896-1903 yılları arasında Kazak ülkesini araştıran Şerbina gezi heyetine katılır. Bu seyahat sırasında Çarlık Rusya'nın Kazak ülkesiyle ilgili düşüncelerini farklı bir açıdan görür. Bökeyhanov'un siyasi görüşünün büsbütün değişmesine 1. Rus Meşrutiyeti sebep olmuştur.²¹ 1905 yılında "Halık Bostandığı" partisine üye oldu. I. Ulusal Meclis'e Semey Kazakları adına temsilcisi olarak seçildi. Meclisin Çar tarafından kapatılmasıyla ilgili hazırlanan Viborg çağrısına imza attı. Bundan dolayı da 3 ay hapse mahkûm oldu. Baytursınuli redaktörlüğünde yayımlanan *Kazak* gazetesinin hazırlanmasında ve yayılmasında büyük emekleri oldu. 20 Mart 1917 yılında Geçici Hükûmet'in Torgay vilayet başkanı görevine atandı. Bökeyhanuli, Çarlık yönetimi yerine gelen Geçici Hükûmet tarafından vilayet başkanlığı görevine atanan ilk Kazak'tı. Millî devlet kurmak Bökeyhanuli'nin asıl amacı idi. Bundan dolayı Geçici Hükûmet'e büyük ümit bağlamıştı.²² Ancak bu ümidinin boşa olduğunu kısa zamanda anladı ve Kadet Partisi'nden ayrıldı.

Onun önderliğinde 1 Temmuz 1917 yılında 1. Genel Kazak Kongresi toplandı ve Alaş Partisi kuruldu. Bökeyhanulı ve Baytursınulı önderliğinde, 5-13 Ekim 1917 tarihinde Orenburg şehrinde 2. Genel Kazak Kongresi düzenlendi. Kongrede ele alınan en önemli konu ulusal özerkliktir. Kongre, Kazak vilayetlerini kargaşadan korumak için zaman kaybetmeden “Millî Meclisi” kurulması ve bu meclisin adının da Alaş-Orda olması yönünde karar alır. 15 kişiden oluşan hükûmetin başkanlığına da çoğunluğun oyunu alan Bökeyhanulı seçilir.²³ İç savaştan sonra Bökeyhanulı liderliğindeki Alaş-Orda Hükûmeti Sovyet Hükûmetine karşı mücadele etmiştir. Sovyet Hükûmeti 1919-1920 yıllarında Alaş ayaklanmasına katılanlar için af yasası çıkarmıştır. Bökeyhanulı bu tarihten sonra da doğru bildiği düşüncelere uygun yaşamıştır. 1925 yılında Kazakistan’da yönetime gelen F. Goloşekin’in yürüttüğü yerel halkın yerleşmesi politikasına şiddetle karşı çıkmıştır.²⁴ Alaş hareketinin önderi, gazeteci, bilim adamı olan Élihan Bökeyhanulı 1926 yılında ihtilal karşıtı çalışmalar yaptığı gerekçesiyle tutuklanır. Ancak 15 gün sonra serbest bırakılır. Alaş hareketinin lideri, yurtsever, gazeteci, yazar ve bilim adamı olan Élihan Bökeyhanulı 27 Eylül 1937’de Kızıl Kırgın kurbanı olur.

Kazak aydınlanmasının fikir babalarından olacak olan *Ahmet Baytursınulı*, 5 Eylül 1872’de²⁵ Kostanay vilayeti Jangeldin ilçesi Sarıtübek köyünde doğdu. 1895 yılında Orenburg’taki öğretmen okulundan mezun olup 1895-1909 yılları arasında Aktöbe, Kostanay ve Karkaralı illerindeki çeşitli okullarda öğretmenlik yapar. 1896 yılında Kostanay’da öğretmenlik yaparken Omsk’ta tanıştığı Kazakların tarihi, etnografyası, folkloru ve dili üzerine araştırmalar yapan Alektorov’dan Kazakistan dışındaki Kazakların yaşayışları ve Kazak ülkesi üzerinde güdülen yayılma ve sömürü siyaseti hakkında bilgiler edinir. Gdülen bu Rus siyaseti doğrultusunda ünlü Rus alimi İlminskiy’in yaptığı görünürde Kazakları eğitime, gerçekte ise misyonerlik faaliyetleri hakkındaki ilk bilgileri yine Alektorov’dan öğrenmiştir. Ayrıca bu görüşme sonucunda siyaset, eğitim, bilim ve kültür alanında Ahmet’in düşünce dünyası değişmiş, ufku genişlemiş ve eksik birtakım bilgileri tamamlanmıştır.²⁶ Bu görüşmeden sonra Baytursınulı, eğitim ve eğitimin milletin geleceği üzerindeki etkileri üzerinde düşünmeye başlar. Usul-ı cedid mekteplerini incelemeye başlar. Kazak öğrencilerin okuma ve yazmayı daha kolay öğrenebilmeleri için ders kitabı yazma işiyle uğraşır.

Ahmet Baytursınulı, 1 Temmuz 1909 tarihinde, Vali Troynitskiy’in emriyle ve Kazaklar ile Ruslar arasında düşmanlık oluşturduğu gerekçesiyle tutuklanıp Semey Hapishanesi’ne atılır. Kazak bölgelerinin dışında bir sürgüne gitmek kaydıyla 1910 yılında hapisten çıkarılır. İşte, *Baytursınulı’nın* hayatındaki diğer önemli dönüm noktası 1910 yılında başlayan Orenburg sürgün hayatıdır. Orenburg, o vakitlerde hem Kazan hem de Ufa’ya yakın olması, bazı Tatar gazetelerinin burada basılıyor olması gibi özelliklerinden dolayı siyasal ve kültürel merkez durumundaydı.

Orenburg yılları, onun sosyal ve siyasal çalışmalarının en verimli olduğu dönemdir. Masa adlı kitabı 1911, Elib-Biy adlı okuma yazma kitabı 1912, Til Kural adlı kitabının Fonetika bölümü 1915, Morfolojiya bölümü ise 1916 yıllarında yayımlandı. Baytursınulı *Masa (Sivrisinek)* adlı kitabının yazılış amacını “Kazakları yabancı düşüncelerin etkisinden kurtarmak ve onları gaflet uykusundan uyandırmak” olarak giriş bölümünde belirtmektedir. Tursınulı, Elib-Biy adlı ders kitabında Arap harflerini Kazakçanın ses bilgisi özelliklerine göre ıslah etmiş kullanmıştır.

Ahmet Baytursınulı, Orenburg’da yakın dostları Élihan Bökeyhanulı ve Mirjakıp Duvlatulı’yla bir araya gelerek ilk ulusal gazete olan *Kazak*’ı yayımlarlar. Baytursınulı’nın redaktörlüğünü yaptığı *Kazak* gazetesi, Kazak bağımsızlık hareketi tarihinde ayrı bir yere sahiptir.

Ahmet Baytursınulı, Kazak tarihinde derin izler bırakan Kazak Kongrelerinin çalışmalarına katılıp siyasi görüşlerini dile getirdi. Ahmet Baytursınulı, Élihan Bökeyhanulı ve Mirjakıp Duvlatulı üçlüsünün özverili çalışmaları olmasaydı 1917 yılında Alaş Partisi ve Alaş-Orda Hükûmeti kurulamazdı.²⁷ Alaş Partisi’nin programını hazırlayanlar arasında yer alan Baytursınulı, Alaş-orda Hükûmetini kuran 2. Genel Kazak Kongresi tarafından Eğitim Bakanlığına getirilir. 1919 yılının Mart ayında Alaş-orda Hükûmeti adına Sovyet Hükûmetiyle anlaşmak amacıyla Moskova’ya gider. Sovyet Hükûmetinin kararıyla Kazak Askeri Devrim Komisyonu Başkan Yardımcılığına atanır.²⁸ 1920’de Lenin’in isteği üzerine Askeri Devrim Komitesi Kazakistan Halk Eğitim Komiserliğine getirilir.²⁹ 1922-1925 yılları arasında Eğitim Bakanlığındaki Bilim ve Edebiyat Komisyonunun Kazakistan Araştırmalarının Başkanlığını yürüttü. 1921-1925 yılları arasında Orenburg’daki, 1926-1928 yılları arasında da Taşkent’teki Kazak Eğitim Enstitülerinde Kazak dili ve edebiyatı ve medeniyet tarihi üzerine dersler verdi. 1928 yılında Kazakistan Devlet Üniversitesine davet edilerek Profesör unvanı verildi.³⁰

Ahmet Baytursınulı, Gaspıralı İsmail Bey’den etkilenecek geleneksel Arap grafiğine dayanan alfabeyi Kazakçanın ses özelliklerine göre ıslah etmiştir. 1910-1920 yıllarında Kazak gazetesi ve bazı kitaplar³¹ Töte adı verilen bu alfabeyle yayımlanmıştır. Bu düşünce ile Kazakçanın ilk okuma yazma kitabı olan Elib-Biy’i hazırlar ve 1912 yılında yayımlar. Türkçenin yazımıyla ilgili düşüncelerini de 1926 yılında yapılan Bakü I. Türkoloji Kongresi’nde açıklar.

1929 yılının 2 Haziranında 43 Alaş Partisi üyesiyle birlikte Almatı’da tutuklanır. 1929 yılının sonuna doğru Moskova’daki Butırka Cezaevi’ne gönderildi. Orada 10 yıl hapse mahkûm edildi. Maksim Gorki’nin eşi E. P. Paşkova’nın yardımıyla 1934 yılında zamanından önce tahliye edilir.³² İçler acısı üç yılın sonunda Kızıl Kırgın başlar. Ahmet Baytursınulı 8 Ekim 1937’de tekrar tutuklanır. Dil bilimcisi, edebiyat araştırmacısı, gazeteci, yazar ve şair olan Ahmet Baytursınulı, 8 Aralık 1937 tarihinde Kızıl Kırgın kurbanı olur.

Alaş hareketinin teorisyenlerinden olan *Mirjakıp Duvlatulı*, 21 Kasım 1886 tarihinde Kostanay vilayeti Jangeldin ilçesinde doğdu. 1897 yılında Torgay şehrindeki Rus Kazak mektebinde beş yıl okur ve köy öğretmeni diplomasıyla mezun olur. 1904 yılında ustası olacak Ahmet Baytursınulı'yla tanışır ve onunla birlikte Karkaralı'ya gider. Mirjakıp Duvlatulı, oradaki aydınların temsilcisi olarak Kazak Anayasal Demokrasi Partisi'nin Ural'daki kongresine katılır. Ardından delege olarak 1906 yılında St. Petersburg'a gider. Mirjakıp Duvlatulı'nın ilk şiirleri, 1909 yılında "Oyan, Kazak!" adıyla yayımlanır. Kazak okuyucuları arasında bu kitabın etkisi büyük olur.³³ Genç şair, halk arasında ünlenmekle beraber, yönetimin takibine maruz kalır.³⁴ Kızıljar'da öğretmenlik yaparken Magjan Jumabayulı da kendisinden ders alır. Duvlatulı'nın 1910 yılında Kazan'da yayımlanan *Bakıtsız Jamal* adlı romanı, Kazak edebiyatının ilk romanıdır.³⁵ Kazakça yayımlanan her gazetede, özellikle *Aykap* dergisine kesintisiz yazar. Ülkesindeki durumu kendi gözüyle görmek amacıyla Kızıljar'dan Semey'e doğru seyahate çıkar. Çarın casuslarının sıkı takibindeki Duvlatulı'yu, Semey'de polisler karşılar ve bir buçuk yıl hapiste kalır. 1912 yılında Orenburg'a gidip oradaki aydınlarla birlikte, Ahmet Baytursınulı, Élihan Bökeyhanulı ile birlikte *Kazak* gazetesini yayımlama işine girişir.

Alaş Partisi'nin ileri gelenleriyle birlikte Duvlatulı ömrünü milletin kültür ve medeniyetini yükseltmeye adanır. Önce Taşkent'e gidip *Ak Jol* gazetesinin yayımlanmasında görev alır. Daha sonra Semey vilayetinin hukuk kurumlarında çalışır.

1922 yılında hiçbir sebep yokken tutuklanır. Ancak kısa süre sonra serbest bırakılır. 1922-1926 yılları arasında Orenburg'ta Kazak Eğitim Enstitüsünde ders verir. Duvlatulı'nın Kazak Devlet Matbaasında bölüm başkanlığı ve "Eñbekşi Kazak" redaktör yardımcılığı yaptığı yıllar en verimli dönemidir. Bu dönemde, Duvlatulı iki bölümden oluşan "Esep Kuralı"nı hazırlayıp Taşkent'te bastırır. "Balkiya" adlı dört perdelik piyesini yazar. 1924 yılında Orenburg'da "Kıragat Kitabı"nı yayımlar. 1925 yılında V. İ. Lenin'in "Jaña Ünem Sayasatı" ile "1905 Jılgı Töñkeris" kitaplarını ve G. Zinovev'in "Reseylik Kommunistik Partiyanın Tarihi" adlı eseri tercüme eder.

Stalin'in zulmüne uğrayarak 1928 yılının sonunda bir grup Kazak aydınıyla birlikte hapse atılır. Şair, yazar, gazeteci ve eğitimci olan Mirjakıp Duvlatulı 1930 yılında önce ölüm cezasına hükmedilir, sonra bu hüküm 10 yıl sürgün cezasına çevrilir. Mirjakıp Duvlatulı, sürgündeyken 5 Ekim 1935 tarihinde ağır hastalıktan dolayı vefat eder.

Kazak aydınlanmasının meşalelerinden başka biri de *Magjan Jumabayulı*'dır. 25 Haziran 1893 tarihinde Soltüstik Kazakistan vilayeti Bulayev ilçesinde doğan Jumabayulı 1910-1913 yılları arasında Ufa'da *Galiya* Medresesi'nde okur. O vakitler *Sadak* dergisinde kendi şiirlerini yayımlar, Abay'ın şiirleriyle tanışır ve Tatar yazarlarıyla dost olur. Arapça, Farsça ve Türkiye Türkçesini öğrenir. Rusça dersler alır. 1913 yılında Kazan'da Şolpan adıyla ilk şiir kitabını yayımlayan Magjan

Jumabayulı Kazak ve Tatar gençleri arasında *Türkçü milliyetçi* bir sembol haline gelir.³⁶ 1917 yılının Aralık ayında Alaş hareketinin ikinci kongresine katılır. Kongrede eğitim komisyonu üyeliğine seçilir. 1917-1923 yıllarında *Bostandık Tuvi*, *Ak Jol* gazetelerinde ve *Şolpan* dergilerinde çalışır. Ahmet Baytursınulı, Élihan Bökeyhanulı ve Mirjakıp Duvlatulı gibi tanınmış Kazak aydınlarıyla birlikte Kazak halkının bağımsızlığını isteyen Alaş hareketine katılır. 1923-1926 yılları arasında Moskova'daki Körkem Edebiyet İnstitutu'nda okudu. 1927-1929 yılları arasında öğretmenlik yaptı. 1924 yılında Moskova'da, 1922 yılında Kazan'da, 1923 yılında Taşkent'te yayımlanan şiirlerinden dolayı milliyetçilikle, Türkçülükle itham edilip kitaplarının tekrar yayımlanmaması talep edildi. Vatansever ve tanınmış şair Magjan Jumabayulı 1929 yılında Butırka Hapishanesine atıldı. 10 yıl hüküm giydi. M. Gorkiy'in yardımıyla 1936 yılında serbest bırakıldı, ama tekrar tutuklandı.³⁷ Şair ve yazar Magjan Jumabayulı 19 Mart 1939 tarihinde Kızıl Kırgın kurbanı olur.

Élihan Bökeyhanulı, Ahmet Baytursınulı, Mirjakıp Duvlatov, Magjan Jumabayulı, Şekerim, Séken Seyfullin gibi onlarca Kazak aydını düşüncelerini *Kazak* gazetesi ile *Aykap* dergisi aracılığıyla geniş halk topluluklarına ulaştırmaya çalışmışlardır.

Kazak gazetesi 2 Şubat 1913-1918 tarihleri arasında Orenburg'da haftalık olarak, Ahmet Baytursınulı'nın Arap alfabesi ıslahıyla geliştirdiği *Töte* diye adlandırılan alfabeyle yayımlanmıştır. Kazakların ilk ulusal gazetesi olan *Kazak*, beş yılda 265 sayı yayımlanır. 1918 yılındaki sayıları dışında gazetenin birinci redaktörü Ahmet Baytursınulı, ikinci redaktörü ise Mirjakıp Duvlatov'dur. 1918 yılındaki sayılarda ise redaktörlüğü Januzak Jenibekov üstlenir. Tirajının 3000 ile 8000 arasında değiştiği³⁸ kaynaklarda yazılı olan *Kazak* gazetesinin siyasi duruşunun belirlenmesi, düzenlenmesi ve yayımlanması Élihan Bökeyhanulı, Ahmet Baytursınulı ve Mirjakıp Duvlatov tarafından gerçekleştirilir.

Kazak gazetesi ilk sayısından itibaren Kazak halkını uyandırma ve sömürgecilğe karşı mücadele etme gayesiyle yayımlanmıştır. Millî özgürlük hareketinin sesi olmuş ve Kazaklar arasında özgürlük hareketi düşüncesinin yerleşmesine hizmet etmiştir. *Kazak* gazetesi 1917 yılında Alaş Partisi ve Alaş-Orda Hükûmetinin kurulmasında önemli rol üstlenmiştir.³⁹

Kazak gazetesi ilk sayısından itibaren Kazak halkını uyandırma ve sömürgecilğe karşı mücadele etme gayesiyle yayımlanmıştır. Millî özgürlük hareketinin sesi olmuş ve Kazaklar arasında özgürlük hareketi düşüncesinin yerleşmesine hizmet etmiştir.

Kazakça ilk dergi Muhamedjan Seralin redaktörlüğünde yayımlanan *Aykap*'tır. *Aykap* dergisi 1911 yılının Ocak ayından, 1915 yılının Eylül ayına değin Troitsk'te Energiya Yayınevi tarafından başlangıçta ayda bir, daha sonra ayda iki sayı olmak üzere Arap harfleriyle kesintisiz olarak 88 sayı yayınlanmıştır.⁴⁰

Aykap dergisinde sosyal hayatla ilgili çeşitli konularda yazılar yayımlanmıştır. *Aykap* dergisinin sürekli yazarları tarafından yerleşik hayata geçme tavsiye edilmiştir. Çünkü bilim ve sanatın gelişmesinin, kendi kendini yönetmenin ancak yerleşik hayata geçmekle mümkün olacağına inanmaktaydılar. *Aykap* dergisinde yazarlar genel Türk birliği düşüncesini savunurlar. Sömürülmekten ancak dili, dini, kökü bir Türk boylarının birleşmesiyle kurtulmanın mümkün olduğunu savunurlar. Bundan dolayı da derginin yayımlanmasında Baytursınulı tarafından ıslah edilen ve *Töte* diye adlandırılan alfabeyi değil, geleneksel alfabeyi kullanmışlardır. *Aykap* dergisinin Kazak edebi dilinin, edebiyat, tarih, hukuk ve ekonomi bilimlerinin şekillenmesinde önemli rolü olmuştur.⁴¹

Élihan Bökeyhanulı, Ahmet Baytursınulı, Mirjakıp Duvlatulı ve Magjan Jumabayulı'nın yanında Birmuhamet Aybasulı (1895-1938), Jüsipbek Aymavıtulı (1889-1931), Jakıp Akbayulı (1876-1934), İşangali Arabayulı, Muhtar Avezulı (1897-1961), Güleyim Baygurina, Ahmet Birimjanulı (1870-1927), Akkagaz Dosjanulı (1893-1932), Halel Dosmuhametulı (1883-1939), Sebit Dönentayulı (1894-1933), Ganijamal Duvlatkızı (1895-1940), İliyas Jansügirulı (1894-1938), Moldagali Joldıbayulı (1887-1937), Tahir Jomartbayulı (1884-1937), Kудaybergen Jubanulı (1889-1938), Magjan Jumabayulı (1893-1938), Sabırjan Gabbasulı (1888-1918), Subhanberdi Hasenulı (1892-1942), Gumar Karaşulı (1875-1921), Bakıtjan Karatayulı (1860-1934), Gumar Karaşulı (1876-1921), Muhametselim Kéşimulı (1884-1935), Koşmuhambet Kemeñgerulı (1894-1942), Meşhür Jüsip Köpeyulı (1857-1931), Şekerim Kudayberdiulı (1858-1931), Néziye Kuljankızı (1887-1933), Seralı Lapin (1868-1919), Beyimbet Maylin (1894-1938), Mustakım Maldıbayulı (1880-1927), Ahmet Mémetulı (1894-), Gadolgaziz Musagaliulı (1880-1933), Ahmet İşan Orazbayulı (1861-1927), Mustafa Orazbayulı (1891-1970), Fayzolla Satıbalın (1883-1959), Biyahmet Sérsenulı (1885-1921), Jansultan Seydalin (1856-1921), Jihanşa Seydalin (1877-1923), Mériyem Seydalina, Séken Seyfullin (1894-1938), Asılбек Seyitulı (1894-1937), Muhametjan Seralin (1872-1929), Bekmuhambet Serkebayulı (1892-1976), Seduvakas Şormanulı Barlıbek Sırtanulı (1866-1914), Mustafa Şokay (1890-1940), Sultanmahmut Toraygirulı (1893-1920), Muhametjan Tıñşbayulı (1879-1937) ve Jumagali Tilevlin (1889-1937) Kazak gazetesi ve *Aykap* dergisinde yayımladıkları yazı ve şiirleriyle Kazak aydınlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Yukarıdaki listede ölüm tarihi 1940 sonrası olan çok az kişinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu kişilerin büyük kısmı Stalin dönemi kurbanlarıdır.

Kazak aydınları arasında milli siyasi parti kurma hareketi 1913 yılında ortaya çıktı. Muhametjan Seralin yönetimindeki *Aykap* dergisi etrafında toplanan Kazak

aydınları, önemli sosyal meseleleri değerlendirip belli sonuçlara ulaşmak için Genel Kazak Kongresini toplantıya çağırmak için girişimde bulundular.

Siyasi parti kurmak için gerekli şartlar ancak 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra oluştu. İlk Genel Kazak Kongresinin toplanması için, *Kazak* gazetesi bünyesinde kurulan düzenleme bürosu seri olarak siyasi parti kurma meselesini işler. 1917 yılının 21-26 Temmuz günleri arasında Orenburg'da toplanan I. Genel Kazak Kongresinde, siyasi parti kurulması konusunu ortak görüşe varılır ve Kongrede kurulacak partinin taslağını hazırlama görevi "Şu'ra-yı İslam" a seçilen Kazak vekillere verilir.

Kazak gazetesi tarafından kurulacak partinin adının Kazakları oluşturan Türk boylarının ortak adlandırması olan *Alaş* olması⁴² teklif edildi. Bu teklifin hayata geçebilmesi için, *Kazak* gazetesinin yönetimi bütün vilayetlerdeki Kazak topluluklarına kurulacak partinin adının Alaş olmasını telkin etmek için telgraflar çekti. Bunun sonucunda partinin adı Alaş olarak belirlendi. Alaş Partisinin vilayet toplantıları Bökeyhanulı'nın liderliğinde 1917 yılının Ekim ayının 12'si ile 20'si arasında önce Semey'de, sonra Omsk'ta, Kasım ayının 10'una doğru da Orenburg'ta yapılır. Semey Parti Meclisinin Başkanlığına Hael Gabbasulı, Omsk Parti Meclisi Başkanlığına Aydarhan Turlıbayulı, Torgay Parti Meclisi Başkanlığına ise Bökeyhanulı seçilir.

Alaş Partisi, yayımlanan programında Rusya'nın demokratik, federatif devlet olduğunu destekler. Programda dağıntık Kazak bölgeleri idaresi kendinde bir ülkeye dönüştürülüp özerk bölge olarak Rusya Federasyonunda yer almaya devam edeceği, vergilerin kişilerin gelirlerine göre alınacağı; dine, kana bakılmaksızın, kadın erkek ayrımı yapılmaksızın insanoğlunun eşit olduğu; özgürce toplantı yapmanın, gazete çıkarmanın, kitap bastırmanın mümkün olacağı; mahkemelerin taraf tutamayacağı ve yargılanmadan kimsenin hapse atılmayacağı; Kazak ülkesindeki eğitim öğretim kurumlarının kapısının herkese açık ve eğitimin ücretsiz olacağı; Kazakça okullar açılacağı; başlangıç sınıflarında eğitim öğretimin ana dilinde yapılacağı; Hükûmetin eğitim öğretim işine karışmayacağı yazılmıştır. Programdaki en temel konu, toprak konusudur. Bu konu "Kazak ülkesindeki yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin sahibi Kazak halkıdır ve Kazak ülkesinin izni dışında Rusya'dan göçler durdurulacaktır." şeklinde yer almıştır.⁴³

Alaş Partisi'nin kurucu kadrosu, İkinci Genel Kazak Kongresini toplayarak Alaş Özerk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan eder. Bu Kongre'de Alaş-Orda Hükûmeti de kurulur. Hükûmet başkanlığına Bökeyhanulı, Kılmanulı ve Turlıbayulı aday gösterilir. En çok oyu alan Élihan Bökeyhanulı hükûmet başkanlığına seçilir. Alaş-Orda Hükûmeti düşündüğü işleri gerçekleştirebilmek için Alaş-Orda Özerk Cumhuriyetindeki *halk polisi* olarak adlandırılan silahlı güçleri yasaklar. Halk polisinin yerine geçecek güçleri hazırlamak için Dutov yönetimindeki Orenburg Kazak Askerlerinin tecrübesinden yararlanmak istenir.

Alaş-Orda Hükûmeti ile Dutov'un yakınlaşmasından Sovyet Hükûmeti rahatsız olur. Güney Ural'daki Alibiy Jangeldin komutasındaki Kızıl Ordu, P. Kobozev ile S. Pavlov komutasındaki Kızıl Ordu müfrezesiyle birleşip 18 Ocak 1918'de Orenburg'u işgal eder.⁴⁴ Bunun üzerine Alaş-Orda Hükûmeti ve Meclisi Orenburg'u terk etmek zorunda kaldı. Hükûmet yetkililerinin bir kısmı Semey, bir kısmı Oyl, bir kısmı da Jeti-su vilayetine gider. 1918 yılının yaz aylarında Alaş-Orda Hükûmeti ordusu ile Sovyet Hükûmeti ordusu arasında savaş başlar. Bu savaşta galip gelen Sovyet Hükûmeti Alaş Partisi'ni ve Alaş-Orda Hükûmetini dağıttı. 1919 yılında Sovyet hükûmeti Alaş ayaklanmasına katılanlar için af yasası çıkardı.⁴⁵ 1919 yılında affedilmiş olmalarına rağmen Kazakların aydınlanması için çalışan, *Kazak* gazetesi ile *Aykap* dergisinde bu yönde yazılar şiirler yazan, Alaş Partisi'ne üye olan, Alaş-Orda Hükûmetinde görev yapan hemen hemen bütün Kazak aydınları 1930'lu yılların sonlarında *Kızıl Kırgın*'ın kurbanı olmuşlardır.

Ruslar; yönetimleri altında bulunan Türk Dünyasında 20. yüzyılın başında gerçekleşen aydınlanma hareketlerini öylesine büyük ve hızlı olarak değerlendirmişlerdir ki kendilerince çözüm olan tepkiyi, ancak Alaş hareketine katılan, *Kazak* gazetesi ve *Aykap* dergisinde yazıları ve şiirleri yayımlanan ve millî bilince sahip kişilerin cismani varlıklarını ortadan kaldırmakta bulmuşlardır. Bu kişileri katletmekle yetinmemişler, onlarca yıl değil üzerlerine araştırmalar yapılmasına, adlarının anılmasına bile izin vermemişlerdir.

1 BİYZZAKOV, Seydin Tübi (2000), *Bir Türkiler*, Kazak Ents., Almatı, s. 36.

2 NISANBAYEV, Ébdimelik (2000), *Türkistan*, Kazak Ents., Almatı, s. 393.

3 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 396.

4 GÖMEÇ, Saadettin (1999), *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Tarihi*, Akçağ, Ankara, s. 63.

5 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 396.

6 GÖMEÇ, Saadettin age., s. 63.

7 SARAY, Mehmet age., s. 10.

8 GÖMEÇ, Saadettin age., s. 63.

9 ÖZDEMİR, Emin "Kazak Türkleri ve Kazakistan ile İlgili Türkçe Çalışmalar Bibliyografyası (1923-2010)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 96/191, İstanbul, s.186.

10 ÖZDEMİR, Emin age., s.186.

11 GÖMEÇ, Saadettin age., s. 67.

12 Emin Özdemir, age., s.186.

13 ADİLBAYEV, Alau (2002), "Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Görülen Ruslaştırma Faaliyetleri", *Bilig*, S. 23, Güz, s. 70.

- 14 ADİLBAYEV, Alau age., s.70.
- 15 ADİLBAYEV, Alau age., s.70-71.
- 16 ALTINSARİN, TAZA İbray Bulak, ALMATI Jazuvşı, , 1988, s. 310
- 17 SARAY, Mehmet age., s. 54.
- 18 SARAY, Mehmet age., s. 52.
- 19 SARAY Mehmet, age., s. 57.
- 20 SARAY, Mehmet age., s. 57.
- 21 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 228.
- 22 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 228.
- 23 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 228.
- 24 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 228.
- 25 KOKYBASSAVA, Gülnar “Kazakistan’da Yapılan Ahmet Baytursunoğlu’yla İlgili Çalışmalar”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 169, s. 221.
- 26 ALİBEKİROĞLU, Sertan ALİMİ, Kazak Ahmet Baytursunoğlu’nun Hayatı ve Eserleri, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, s. 7.
- 27 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 165.
- 28 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 165.
- 29 ALİBEKİROĞLU, Sertan age., s. 10.
- 30 NISANBAYEV Ébdimelik, age., s. 165.
- 31 ERCİLASUN, BİCAN Ahmet (2007), “Kazakçanın Latin Alfabesiyle Yazılması”, Makaleler, Ankara, s. 413.
- 32 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 165.
- 33 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 286.
- 34 KARA, Mehmet İBRAGİM, Damira “Uyanma Kavramı ve Kazaklar”, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall 2008, s.408.
- 35 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 287.
- 36 BURAN, Ahmet (2007), Kurşunlanan Türkoloji, Manas, Elazığ, s. 303.
- 37 NISANBAYEV Ébdimelik, age., s. 287.
- 38 SUBHANBERDİNA, Ü, DEVİTOV, S. ALMATI, Aykap, (1995), s. 21.
- 39 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 383.

40 CERİTOĞLU, Murat "AYKAP, Ü. SUBHANBERDİNA, DÉVİTOV S. (hızl.), "Kazak Ensiklopediyası" Bas Redaksiyası, Almatı, 1995, 366 s." Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 19, s. 112.

41 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 31.

42 SUBHANBERDİNA, Ü. DÉVİTOV, S. SAHOV, KAZAK, K. Kazak Ents. Almatı, 1998, s.405-410.

43 SUBHANBERDİNA, Ü. DÉVİTOV, S. SAHOV, K. age., s. 405-410.

44 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 54.

45 NISANBAYEV, Ébdimelik age., s. 54.

Kaynaklar

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), "Kazakçanın Latin Alfabesiyle Yazılması", Makaleler, Akçağ, Ankara.

BURAN, Ahmet Kurşunlanan Türkoloji, Manas, Elazığ, 2007.

ALAU ADİLBAYEV (2002), "Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Görülen Ruslaştırma Faaliyetleri", Bilig, s. 23, Güz.

NISANBAYEV Ébdimelik (2000), Türkistan, Kazak Ents., Almatı,

EMİN ÖZDEMİR, "Kazak Türkleri ve Kazakistan ile İlgili Türkçe Çalışmalar Bibliyografyası (1923-2010)", Türk Dünyası Araştırmaları, 96/191, İstanbul.

KOKYBASSAVA, Gülnar "Kazakistan'da Yapılan Ahmet Baytursunoğlu'yla İlgili Çalışmalar", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 169.

ALTINSARİN, TAZA İbray Bulak, Jazuvşı, Almatı, 1988.

KARA, Mehmet İBRAGİM, Damira (2008), "Uyanma Kavramı ve Kazaklar", International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall

GÖMEÇ, Saadetin (1999), Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Tarihi, Akçağ, Ankara.

ALİBEKİROĞLU, Sertan Kazak (2005), Alimi Ahmet Baytursunoğlu'nun Hayatı ve Eserleri, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep.

BİYZZAKOV, Seydin (2000), Tübi Bir Türkiler, Kazak Ents., Almatı.

SUBHANBERDİNA, Ü. S. DÉVİTOV, Aykap, (1995), Kazak Ents. Almatı.

SUBHANBERDİNÜ, A. DÉVİTOV, S. SAHOV, KAZAK, K. (1998), Kazak Ents. Almatı.